

«ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЮРИДИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ВИДАННЯ:

ТАЦІЙ В. Я., президент НАПрН України, академік НАН України та НАПрН України (голова редколегії)
ШЕМШУЧЕНКО Ю. С., академік-секретар відділення екологічного, господарського та аграрного права НАПрН України, академік НАН України та НАПрН України (заступник голови редколегії)
ПЕТРИШИН О. В., перший віце-президент НАПрН України, академік НАПрН України (відповідальний секретар редколегії)
БАРАБАШ Ю. Г., член-кореспондент НАПрН України
БИТЯК Ю. П., академік-секретар відділення державно-правових наук і міжнародного права НАПрН України, академік НАПрН України
БОРИСОВА В. І., член-кореспондент НАПрН України
БОРИСОВ В. І., академік-секретар відділення кримінально-правових наук НАПрН України, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, академік НАПрН України
БУРОМЕНСЬКИЙ М. В., член-кореспондент НАПрН України
ГЕТЬМАН А. П., заступник академіка-секретаря відділення екологічного, господарського та аграрного права НАПрН України, академік НАПрН України
ГЛІБКО С. В., в. о. директора Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ГОНЧАРЕНКО В. Д., академік-секретар відділення теорії та історії держави і права НАПрН України, академік НАПрН України
ГУСАРОВ С. М., член-кореспондент НАПрН України
ДОВГЕРТ А. С., член-кореспондент НАПрН України
ЖУРАВЕЛЬ В. А., член-кореспондент НАПрН України
КІВАЛОВ С. В., керівник Південного регіонального наукового центру НАПрН України, академік НАПрН України
КОМАРОВ В. В., академік НАПрН України
КРУПЧАН О. Д., директор Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, академік НАПрН України
КУЗНЕЦОВА Н. С., академік-секретар відділення цивільно-правових наук НАПрН України, академік НАПрН України
КУЧЕРЯВЕНКО М. П., заступник академіка-секретаря відділення державно-правових наук і міжнародного права НАПрН України, академік НАПрН України
МАКСИМОВ С. І., член-кореспондент НАПрН України
МАМУТОВ В. К., керівник Донецького регіонального наукового центру НАПрН України, академік НАН України та НАПрН України
НАСТЮК В. Я., член-кореспондент НАПрН України
НОР В. Т., керівник Західного регіонального наукового центру НАПрН України, академік НАПрН України
ОРЛЮК О. П., директор Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності НАПрН України, член-кореспондент НАПрН України
ПІЛИПЧУК В. Г., директор Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України, член-кореспондент НАПрН України
ПРИЛИПКО С. М., академік НАПрН України
СЕРЬОГІНА С. Г., директор Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України
ТИХИЙ В. П., віце-президент – керівник Київського регіонального центру НАПрН України, академік НАПрН України
УСТИМЕНКО В. А., заступник керівника Донецького регіонального наукового центру НАПрН України, член-кореспондент НАПрН України
ШАКУН В. І., голова координаційного бюро з проблем кримінології відділення кримінально-правових наук НАПрН України, член-кореспондент НАПрН України
ШЕПТЬКО В. Ю., заступник академіка-секретаря відділення кримінально-правових наук НАПрН України, академік НАПрН України
ШУЛЬГА М. В., член-кореспондент НАПрН України

Національна академія правових наук України
Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЮРИДИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

У двадцяти томах

Том 1

**ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ
І ПРАВА УКРАЇНИ**

Харків
«Право»
2016

30 трав. 1919 ВУЦВК затвердив нове «Положення про Всеукраїнську і місцеві надзвичайні комісії». Центр. апарат структурно входив до НКВС, Голову і замісника призначав Раднарком України, а НКВС формував склад колегії ВУНК у складі 7 осіб.

Місц. надзв. комісії формувалися губвиконкомами і були їхніми відділами, але на поч. 1919 політ. слідчі органи діяли і при револ. трибуналах, що нерідко призводило не тільки до дубляжу в слідстві, а й до конфліктів місц. рівня. У цій ситуації уряд України віддав перевагу надзв. комісіям.

Влітку 1919 ВУНК була розроблена інструкція, де йшлося про права центру з організації, перевірки і інструктування місц. комісій. Центр дещо конкретизував організ. засади губ. комісій. Кер-во губ. надзв. комісією покладалося на колегії з 5 осіб і голови. Її склад призначався (раніше обирався) губвиконкомом і затверджувався ВУНК, або навпаки: центр призначав, а виконком затверджував. Обидві інстанції мали право відхилити будь-яку кандидатуру.

17 берез. 1920 ВУЦВК своїм декретом вивів Надзв. комісію зі складу Наркомату внутр. справ і створив Центр. управління надзв. комісій для б-би з контрреволюцією, спекуляцією і посадовими злочинами. Його керівником став В. Мануєв, який до цього часу займав керівні посади в ВНК.

У складі Центр. управління діяли оперативні, політ. і спецвідділи, на які покладалася б-ба з внутр. контрреволюцією, укр. націоналізмом, анархо-бандитизмом та розслідуванням гуч-

них справ. Згодом у складі Центр. управління з'явився транспортний відділ. Це зумовлювалося перш за все тим, що на транспорті скоювалася велика кількість крадіжок, що завдало суттєві збитки д-ві, яка жила за законами воєн. комунізму.

На поч. 1921 партія більшовиків наголосила про перехід до нової екон. політики. Це передбачало зміну і в каральній політиці, і методах б-би зі злочинністю з боку д-ви. Старі методи масових арештів і страт були виправдані в умовах війни, у мирний час, на думку Леніна, Дзержинського, це могло призвести до зростання кількості незадоволених.

Зміни в організації ВУНК відбулися на поч. 1921. 30 берез. ВУЦВК прийняв рішення про повернення цьому органу старої назви – ВУНК по б-бі з контрреволюцією і посадовими злочинами. Усе кер-во діяльністю Комісії покладалося на колегію, до складу якої увійшли члени колегій Нарком'юсту і внутр. справ. Головою ВУНК за рішенням Укр. ЦВК і Раднаркому став Манцев, який із верес. 1918 працював у складі центр. апарату ВНК, був заступником Дзержинського, а в 1919–1920 працював на керівних посадах ВУНК та особливих відділів України при Всеукр. ревкомі.

7 трав. 1921 згідно з наказом Голови ВУНК відбулася реорганізація центр. апарату і в його складі утворили три управління: адм.-організ., секретно-оперативне, екон. Перше складалося з адм., організ., інформ.-стат., фін.-кошторського та політ. відділу; у другому були особливий відділ по б-бі з бан-

дитизмом і оперативний, транспортний відділ, що входив до екон. управління, повинен був здійснювати кер-во б-бою з т. зв. технічною контрреволюцією. Це управління мало і декілька соц. відділів, які створювалися для вирішення завдань, що ставилися в конкр. час перед робітниками надзв. комісій.

Так, ще 7 лют. 1921 при ВУНК було створено постійну нараду по б-бі з розкраданням палива, дещо пізніше – міжвідомчу комісію по б-бі зі спекуляцією та екон. злочинами посадовців. Після виконання завдань існування таких підрозділів припинялося.

До складу ВУНК входили і воєніз. формування, завданням яких був захист гр-н від бандитизму, що в цей час набув широкого розмаху в республіці, та охорона шляхів сполучення, де здійснювалася велика кількість крадіжок, розкриття яких було досить складним.

Нова екон. політика швидко довела, що надзв. характер діяльності цього органу диктатури пролетаріату не відповідає вимогам часу. В груд. 1921 члени Політбюро ЦК РКП(б), розглянувши питання, пов'язане з діяльністю надзв. комісій, дійшли висновку (на засіданні був присутній Ленін), що потрібно звужити їх компетенцію, обмежити право арешту, термін розслідування справ обмежити одним місяцем та ін.

У берез. 1922 Політбюро ЦК КП(б)У дійшло висновку про необхідність зміни ВУНК на ДПУ при НКВС УСРР.

Лит.: Маймескулов Л. Н., Рогожин А. И., Сташис В. В. Всеукраинская чрезвычайная комиссия. Х., 1990; Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти, документи. К., 1997.

С. І. Власенко.

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ З'ЇЗД РАД РОБІТНИЧИХ, СЕЛЯНСЬКИХ ТА ЧЕРВОНОАРМІЙСЬКИХ ДЕПУТАТІВ

– центр. орган рад. України у перше 20-ліття її історії. За цей період відбулося 14 Всеукр. з'їздів Рад, а саме: 1-й (11–12 (24–25) груд. 1917), 2-й (17–19 берез. 1918), 3-й (6–10 берез. 1919), 4-й (16–20 трав. 1920), 5-й (25 лют. – 3 берез. 1921), 6-й (14–17 груд. 1921), 7-й (10–14 груд. 1922), 8-й (17–20 січ. 1924), 9-й (3–10 трав. 1925), 10-й (6–13 квіт. 1927), 11-й (7–15 трав. 1929), 12-й (25 лют. – 4 берез. 1931), 13-й (15–22 січ. 1935), надзв., 14-й (25–30 січ. 1937).

Уперше на найвищ. законод. рівні прав. статус В. з. Р. р., с. т. ч. д. був визначений у Конституції УСРР 1919. У ст. 10 Конституції говорилось, що «з'їзд Рад є вищ. владою УСРР». У трав. 1925 до Конституції УСРР 1919 були внесені зміни. Тепер Конституція УСРР у ред. 1925 визначала за В. з. Р. р., с. т. ч. д. статус «верх. органу влади УСРР». «Верх. органом влади УСРР» називала В. з. Р. р., с. т. ч. д. також і Конституція УСРР 1929.

В. з. Р. р., с. т. ч. д. дійсно був з'їздом усіх місц. Рад УСРР, оскільки формувався ними за допомогою багатоступеневих виборів. Так, Конституція УСРР 1929 передбачала, що порядок обрання на В. з. Р. р., с. т. ч. д. встановлюється ВУЦВК. Такий порядок ВУЦВК встановив, прийнявши постанову 26 трав. 1920 р. «Про Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів», у якому вказувалося, що делегати на республік. з'їзди Рад посилаються губ. з'їздами Рад. Проведення на основі постанови 9-го В. з. Р. р., с. т. ч. д. «Про перехід на

триступеневу систему управління на Україні» змін у адм.-тер. устрої республіки привело до ліквідації губерній. Право обирати делегатів на В. з. Р. р., с. т. ч. д. було надано округовим з'їздам Рад. Деякі зміни у порядку формування В. з. Р. р., с. т. ч. д. відбулися на поч. 1930-х рр. Так, 2 верес. 1930 була прийнята постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про ліквідацію округів і перехід на двоступеневу систему управління». При цьому основою адм.-тер. поділу республіки став район. Право обирати делегатів на В. з. Р. р., с. т. ч. д. було надано районним з'їздам Рад. У зв'язку з переходом у 1932 на триступеневу систему управління й утворення областей право обирати делегатів на В. з. Р. р., с. т. ч. д. отримали обл. з'їзди Рад. Після утворення у 1924 у складі УСРР Автономної Молдав. СРР право обирати делегатів на В. з. Р. р., с. т. ч. д. також отримав Всеукраїнський з'їзд Рад. Згодом це право було за ним закріплено в Конституції УСРР 1929. Таким чином, зак-вом було встановлено, що безпосередньо на В. з. Р. р., с. т. ч. д. делегатів обирали найбільш повновладні з місц. органів влади органи – з'їзди Рад (губ., окружні, районні, обл.). Однак це не означає, що В. з. Р. р., с. т. ч. д. був відірваний від ін. місц. з'їздів Рад і від місц. Рад. Необхідною основою проведення місц. з'їздів Рад усіх ступенів, включаючи й ті, які безпосередньо обирали делегатами на республік. з'їзд Рад, були первинні вибори до місц., низових Рад. В остаточному підсумку делегатами В. з. Р. р., с. т. ч. д. були представники місц. Рад (сільс., сел., міськ.), котрі обиралися виборцями безпосередньо. Вибори місц. Рад і скликання з'їздів Рад аж до

В. з. Р. р., с. т. ч. д. були послідовними стадіями єдиного процесу формування виборцями органів держ. влади в УСРР. Функціонувала єдина система Рад на тер. УСРР, яка очолювалася республік. з'їздом Рад. За даними мандатних комісій Всеукр. з'їздів Рад, республік. з'їзди Рад були досить багатолюдними представницькими органами влади УСРР. Так, 2-й В. з. Р. р., с. т. ч. д. складався із 964 делегатів, 3-й – із 1787 делегатів, 4-й – із 811 делегатів, 5-й – із 1050 делегатів, 6-й – із 1037 делегатів, 7-й – із 829 делегатів, 8-й – із 874 делегатів, 9-й – із 838 делегатів, 10 – із 1059 делегатів, 11-й – із 1333 делегатів, 12-й – із 943 делегатів, 13-й – із 1251 делегата, надзв. 14-й – із 1029 делегатів. Делегати В. з. Р. р., с. т. ч. д. мали достатньо широкі права в період перебування їх на з'їзді. До них належали: право участі у пленарних засіданнях В. з. Р. р., с. т. ч. д., роботі його секцій, комісій, ін. органів; право внесення пропозицій до порядку денного з'їзду і його регламенту, стосовно персонального складу президії, мандатної комісії й ін. органів з'їзду; право обирати зазначені органи і бути самому обраним до них; право звернення до президії з'їзду з пропозиціями і зауваженнями; право ставити доповідачам запитання; право звертатися до усіх республік. наркоматів і центр. держ. установ УСРР; право заслуховувати і розглядати проекти прав. актів з'їзду, вносити до них поправки, доповнення, зміни; обирати і бути обраним до ВУЦВК.

Конституції УСРР 1919 і 1929 наділяли В. з. Р. р., с. т. ч. д. широкими повноваженнями в галузі держ., госп. і соц.-культ. буд-ва в Україні. Питання

в цих сферах постійно перебували у полі зору Всеукр. з'їздів Рад. З розглянутих питань В. з. Р. р., с. т. ч. д. приймалися законод. акти, а також прав. акти, які містили норми директивного характеру. До виключної компетенції В. з. Р. р., с. т. ч. д. належало обрання ВУЦВК, що з'їзди на практиці й робили. Здійснюючи контрольні повноваження, В. з. Р. р., с. т. ч. д. регулярно заслуховували на своїх засіданнях звіти уряду УСРР, а також провідних наркоматів республіки й ін. центр. органів республіки. Доповіді наркомів та керівників ін. центр. держ. установ доповнювали заг. звіти уряду УСРР, з якими виступав його керівник. Отримані в ході контролю результати й висновки про діяльність РНК УСРР та ін. держ. органів, що звітували перед з'їздами Рад УСРР, фіксувалися в прийнятих республік. з'їздом Рад постановах.

Останнім із В. з. Р. р., с. т. ч. д. був надзв., 14-й, з'їзд Рад УСРР, який прийняв 30 січ. 1937 нову Конституцію УРСР. У цій Конституції республік. з'їзд Рад вже не передбачався. Тепер найвищ. органом держ. влади УРСР стала ВР УРСР.

Лит.: Гончаренко В. Д. Всеукраїнский съезд Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов – верховный орган власти УССР в 1917–1937 годах. К., 1990.

В. Д. Гончаренко.

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТРАЛЬНИЙ ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ (ВУЦВК) – найвищ. орган держ. влади рад. України у перше двадцятиліття її історії. Мав такий статус у період між Всеукр. з'їздами Рад робітн., сел. і чер-

воноармійських депутатів, якими й обирався. Був таким органом упродовж 1917–38. Якщо Конституція УСРР 1919 називала ВУЦВК вищ. владою УСРР, Положення про ВУЦВК від 12 жовт. 1924 – верх. органом влади УСРР, то Конституція УСРР 1929 визначала Всеукр. ЦВК як «верх. закон., розпорядчий та викон. орган влади Укр. Соціаліст. Рад. Республіки» (ст. 25). Уперше був обраний I Всеукр. з'їздом Рад у груд. 1917 під назвою Центр. Викон. К-т Рад. За Конституцією УСРР 1919 мав назву Всеукр. Центр. Викон. К-т Рад. У 1935 отримав назву Центр. Викон. К-т УСРР. У 1937–38 – ЦВК УРСР.

ВУЦВК формувався шляхом виборів його членів Всеукр. з'їздом Рад у складі членів і кандидатів до них і у кількості за постановою з'їзду на термін до наступ. чергового Всеукр. з'їзду Рад. Кількісний склад ВУЦВК не був постійним. Так, якщо на I Всеукр. з'їзді Рад до складу ЦВК було обрано 41 особу, то, напр., на V Всеукр. з'їзді Рад (1921) ВУЦВК було обрано у складі 155 членів і 55 кандидатів у члени ВУЦВК. Наступ. роками кількісний склад ВУЦВК поступово збільшувався. Так, XI Всеукр. з'їзд Рад (1929) обрав 314 членів і 110 кандидатів у члени ВУЦВК. Члени і кандидати у члени ВУЦВК обиралися зі складу делегатів Всеукр. з'їзду Рад на термін до наступ. чергового з'їзду. Тому законодавчо був визначений прав. статус членів ВУЦВК як сукупність їх прав і обов'язків. Так, прав. статус спочатку був законодавчо закріплений у «Положенні про Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет Рад робітничих, селянських та